

Bednatics Gábor

Tér, idő, történelem

(Kon)figurációk a móríci regényben¹

Történelmi, áltörténelmi regény, a történelmet háttérként használó, avagy a lehetséges történelemről szóló lektűrök, hamisított visszaemlékezések és naplók – mind kurrens érvek mellett, hogy a historikus távlat olyan konfigurációs terepe az irodalmi megnyilvánulásoknak, amely különös figyelmet érdemel. Akár fennállónak tételezett történelmi sémát követ, akár azt kijátszva, de a történelmi emlékezetet meghatározó eseményekre utal egy irodalmi mű, fiktitívása okán nem kevésbé lényeges válaszokat adhat, mint a tényként kezelt történések rendszere. A „lehetett-e így?”, „mi lett volna, ha?” kérdései ugyan egy tudományos diszkurzusban mindig szembesülnek a tiltásokkal körülbástyázott ellenvéleményekkel, az irodalmi alakítás során azzal a jól ismert szituációval szembesítenek bennünket, amelyben a játék keretein belül képesek vagyunk az ismeretlent, a fenyegetőt vagy a lehetetlent egyfajta veszélytelen veszélyesség játékában megtapasztalni. S hogy közben mégsem mondunk le a tények iránti igényünkről, illetve folyamatosan visszautalunk akár öntudatlanul is a fakticitásként kezelt elemekre, nemhogy gyengíti, de erősíti ezt a tapasztalatot. A hazai összeesküvéselmélet-hívók különféle historiográfiái mellett olyan eretnek történet-tudományi munkára is lehet hivatkozni, amelynek fő célja, hogy a szokásos tárgyi és módszertani eljárásokkal épp a bevett elméleteket bizonytalanítsa el. Heribert Illig egykoron nagy visszhangot kiváltó és virulensen különféle egyéb leágazásokat eredményező könyve, *A kitalált középkor*² számomra itt és most azért kiváló példa, mert mint (véleményem szerint) fikció éppen azokat az előfeltevéseket vonja előtérbe, amelyek a nyugati kultúra alapjait határozzák meg, és ráirányítják a figyelmünket arra, hogy az idő és a történelem viszonya amennyire evidensként tételeződik, annyira feszültségben lévő. Mindehhez ráadásul a történetírás olyan hagyománya is hozzáadódik, ahol szintén néhány évtizedes (egyések szerint évszázados) vita áll fenn arról, mennyiben is befolyásolja maga a szerző a historiográfia tényeit. Nem célom,

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Heribert ILLIG, *A kitalált középkor*, ford. ANGYAL István, Budapest, Allprint, 2002. A kötet historiográfiai, régészeti alapjait, relevanciáját nem hozom szóba: olyan tünetként hivatkozom rá, amely inkább a fikcionálás aktusait mozgósítja, és ennyiben az irodalmi történelemalkítás mozzanataira irányítja a figyelmet.

hogy a történelmet vagy a történetírás meghatározott alapvetéseit kérdőjelezzem meg, csupán a történelmi regénynek nevezett képződmény kapcsán arra hívnám fel a figyelmet, hogy idő és történelem viszonyát a leírás fikatív (és sokszor valóságos, lásd például a térképek vagy a régészet fontosságát!) keretei hogyan és miben alakítják a térbeli mozzanatok segítségével. Ehhez a modern magyar irodalom egyik jelentős írójának, Móricz Zsigmondnak a regényeit idézem meg.

A Móricz epikájára összpontosító olvasatok akár újabb szempontok alapján megvalósuló megértést, akár az újraolvasást tűzzék ki célul, nem afféle „rejtett” mozzanatokra hívják fel a figyelmünket, hanem az eddig perifériára szorított, esetleg a tárgyalás során ideológiák, előzetes fogalmi struktúrák kijelölte perspektívákból belátható, következő, kibontakozni mégsem tudó pontokra. Talán még nagyobb kihívást jelent mindennél, amikor az ismerős témák alapján artikulálódó kérdések újrafogalmazódnak egy, a korábbiaktól eltérő elméleti keretnek köszönhetően. Persze a teoretizálás mint ideologikusnak vélt prekonceptió – akárcsak az újraolvasás hangsúlyozása – ellenérzéseket szül. A minduntalan felmerülő vádak ellenében kétféle válaszlehetőség adódik. Egyfelől nyilvánvalóvá lesz, hogy az elméleti távlatok inkább keretként s nem kizárólagosságra törekvő eszmerendszerként lépnek föl, ezért is lehetséges, hogy az egyes teoretikus kezdeményezéseket pellengérré állítók rendre másfajta, mégis a bírált megoldásokhoz hasonlóképpen szerveződő belátásokra támaszkodnak. Másfelől viszont a szövegekhez fűződő viszony alapján az adott értelmezésekben tehető próbára az adott elméleti kérdéskör teherbíró képessége. Amennyiben a megközelítés nem képes a korábbiaktól valamennyire is eltérő szempontokkal szolgálni, valóban csak ötletszerű marad a kiindulásul szolgáló elméleti kontextus. Ahhoz pedig, hogy ne pusztá háttérként jelenjék meg, nem kiegészítő, a hipotézist igazoló eljárásként kell a szövegértelmezést tekintenünk, inkább olyanként, amely épp a felfogásbeli irányultságot szervezi.

Móricz Zsigmond életművének újraértését sajátos módon az „új elméletek” kérdéseivel szembeni ellenállás és a kanonizáció így kialakult szignifikáns vaksága hátráltatta, ekképp teoretikus alapállásból kiinduló olvasatot bejelenteni nem tűnhet helyénvalónak. Ha azonban figyelembe vesszük, épp a (re)kanonizációt szorgalmazó, az írókat az utóbbi években újfent középpontba állító irodalomtörténészek úgy voltak képesek Móricz alkotói kvalitásait újra elismertetni, hogy korábban nem igazán tárgyalt művekre koncentráltak, akkor éppen az innovatív kérdezmódot lehetővé tevő teoretikus ingerekre derül fény. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a recepció hagyományt sem, amelyre Eisemann György hívta föl a figyelmet, hogy ti. az új szempontok előtérbe állításával módosuló hangsúlyok az életmű tekintetében nem feltétlenül szerencsés módon utasítják maguk mögé az efféle perspektíváknak meg nem felelő darabokat.³ A kortárs irodalom újraolvasó igénye ugyanis nem

³ EISEMANN György, *A Móricz-újraolvasás esélyei = A kifosztott Móricz?*, szerk. FENYŐ D. György, Budapest, Krónika Nova, 2001, 244.

igazolja ezt az irodalomtészti igényt: a realiztikusként számon tartott Móricz-művek hatástörténete a mai napig tart.⁴ A realistának betudott regények nem annyira a társadalmi ábrázolás képessége miatt (például parasztkarakterizáció, naturalista lélektaniség), mint inkább a hely, a falu és a város sajátos, jól meg nem formált, de merő illusztrációnál többet jelentő felmutatása során válnak követhetővé. Ehhez persze olyan térképpé kell változtatni az irodalomtörténet egyedi narratíváját, amelyben a lényegesebb út- és határvonalak, főbb pontok felrajzolása mellett az arányosítás, a felvázolás mikéntje is láthatóvá válik.

A térképet a médium analogonjaként elénk állító Sibylle Krämer is annak a folytonos kettősségnek a szerepét hangsúlyozza, amely a térkép transzparens közvetítése és nyomszerűségének felfejtése között feszül.⁵ E kettősség feloldhatatlanul és együttesen határozza meg a háromdimenziós környezet kétdimenziós adaptációját, miközben a grafikus megoldás nem egyszerűen a leképezés vagy a megjelenítés eljárásaival él. A szintér leírása és annak jelentésrétegei nemcsak szemiotikus kódok egymásra vetüléseként értelmezhetők: az, hogy együttesen hat egymásra megjelenített tér és a fenomenális környezet alakításáért felelős nyelv, olyan médiumjelenségként tünteti fel a térképet, amelyben analógia és reprezentáció párhuzamosan, egyszersmind egymásra utalt módon érvényesül. Mikor a Móricz-próza topográfiai jelöléseinek némelyikét tipológiai rendszerbe helyezzük, ennek a térképalkotásnak a követését tűzzük ki célul. A leírás, amely a helyszín terepjellegét emeli ki, nem egyszerűen keretként körvonalazódik, de formaadó lehetőségként, amelyet éppenséggel a nyelvi megalkotottság létesít. Így a mimetikus térformálás előzetes struktúrái mellett (ami persze a realista kódolás paradigmáit idézi meg) a sokszor metaforikusnak tekintett megformáltság is szerepet kap: az elbeszélés tere felidézetségében sem a pusztá leképezés környezeti jelölőivel azonosítódik.

Az irodalmi teret befogni kívánó kérdések még csak nem is mondhatók újnak. A hatvanas években a tematikus iskola és vonzaskörzete foglalkozott már vele, de a lotmani szemiotikában is fontos szerepet játszott. A topografikus jelrendszerek metonimikusak, metaforikusak és szimbolikusak lettek emez elgondolás során, a kettős, azaz nyelvi és narratív-szerkezeti kódolás fogalom és tér különbségére világít rá. A művészi térként értett struktúra ebben a modellben is akkor válik lényegessé, amikor éppen eltér attól a nyilvánvaló környezettől, amelyet ábrázolnia kellene, és emez eltérésben lép elénk a nyelvileg megformált, de emiatt az izomorf térképzetekre nem emlékeztető téralakzatok sora. Móricz epikájában e ponton is tetten érhető az a kettősség, amely recepcióját meghatározza, hogy ti. a poétikai összetettségre rákérdező olvasatok és a realista ábrázoláselvre támaszkodó interpretációs műveletek igényeit képes egyszerre kielégíteni, ám olyan elvárásokat is támaszt, amelyek ezt a kétféle igényt egymást kizárónak is tételezik.

⁴ Vö. SZILÁGYI Zsófia, *A falu és a robbanás*, Jelenkor, 2006/1, 76.

⁵ Sibylle KRÄMER, *Medium, Bote, Übertragung*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2008, 336–337.

A *Sárarany* hőségleírása az alapján szegül ellene a mimetizáló lehetőségeknek, hogy a regény közegét a Móricznál szóba hozott narratív bizonytalansággal rendeli oda az elbeszélő és a szereplők világához:

Égető meleg nyár van. A sok eső után, amiben nem érhetett a búza, egyszerre borzasztó forróság lett, amely megaszalja a szemet. A kemény, meggondolt parasztok csak megingatják a fejüket, „az isten is kitanult már a mesterségiből”, de nem zúgolódnak, nem ijedeznek, nem sápióznak. Az idő ellen? Azt el kell fogadni, ahogy jön.⁶

Az utolsó mondat megfogalmazójának kiléte éppúgy eldönthetetlen, mint a falusi környezetet meghatározó hőmérséklet: a narrátor által elviselhetetlen forróságként színre vitt helyzet a megidézett paraszti környezet egyszerű bölcsességmentés közbevetett mondásával kerül szembe, miközben a lezárás kivonja a szereplők érdekköréből az elvileg az érzékelésükhöz tartozó ítéletet.

Turi Dani fellépése ezt követően (a szóismétlés a két egymást követő mondatban afféle hibaként erősíti a párhuzamot) e forróság közegében következik be. Házának leírása és gondolatai sajátos termodinamikai egyensúlyba kerülnek a metaforikus azonosításoknak köszönhetően: „Gondban fő a feje, s néha rá-rábólint a gondolatára. Nagy terveket főz, a hamar meggazdagodó emberek módjára egyre nagyobb vállalatokba fog” (9; kiemelések tőlem – B. G.). A belsőként tételezett gondolatok, amelyek egy ki nem fejtett célt sejtetnek, mellérendelődnek a ház funkcióinak azon részleteivel, amelyek a hőség metonimikus jelöléseit konnotálják: „Amint a kiskapun belép a tisztán tartott udvarra, fölemel egy eldobott kukoricakórót, míg beér a pitvarba, apróra töri, s bent a szabad tűzhely elé veti a többi tüzelőhöz” (9). A szereplői tudat metaforái helyett a környezeti és személyes hatások kiváltotta reakciók sorjázának, az asszony kétszeresen is heves hozzáállása újfent metaforáknak köszönhetően karakterizálódik: „A felesége a konyha előtt pirosodik. Ingvállából kiemelkedik gőzölgő fehér sovány válla, nyaka s a baboskék pendelyszoknya alól fekete, megkopott papucsban mezítlába. Ahogy az ura belép, visszafordítja az arcát feléje. Irigység és méreg futja el” (9). Ennek a kihevülésnek ellentétéként jelenik meg a ház belseje, amely ugyanakkor nemcsak a kint-bent ellentéte mentén, de a romlás jelentését is konnotálva válik a szöveg szervezőjévé: „A hűvös szoba levegője megcsapja; tele van az a fölmázolt föld szagával, a kissé dohos ágy nemű meg a tiszta szobában tartott ételneműek, az avasodó vaj, savanyodó tej szagával” (10).

A térleírás ezzel a metaforikussággal szemben metonimikus jellegűként kerül elének, amelynek funkciója, nem pedig jelentése van:

⁶ MÓRICZ Zsigmond, *Sárarany* = M. Zs. *regényei és elbeszélései*, I, Budapest, Magyar Helikon, 1962, 9. A továbbiakban a regényből vett idézetek zárójelben szereplő oldalszámait erre a kiadásra vonatkoznak.

A falu csinos kis alföldi magyar falu. Alig száz házból áll. Rendesen kiszabott hosszú telkek; a kert mindenütt gyümölcsös, és a falu közepén a pompásan megépült fatorony valóságos kis erdő kellő közepéről nyúlik ég felé, mint egy dárda. A hegyében kakas berzenkedik, s ez messze hirdeti, hogy itt református, tehát színmagyar nép lakik (18).

A tér, amely környezet, de a szereplői-elbeszélői nézőponthoz csatlakoztatva mégiscsak jelentéssé válik, épp a Turi Dani portájánál tapasztaltakhoz hasonló romlás és kiüresedés mozzanatain keresztül jut el erre az állapotra:

Egy télen át üresen állottak az elhagyott falvak házai. Hó behullotta, víz telefolyta, fagy szétrongálta. Ordas ütött tanyát a templomokban, s ha mennykő csapott egy-egy toronyba, arról tövig égett az egész faluhely. Néhol a kivertek gyújtották fel édes ősi lakukat, hogy ne jusson dőghollók karmába a hajdan békés fészek (19).

Az ismerős környezet és az idegen tér szembenállásakor a ház és lakói egymásra vetülő tulajdonságai kerülnek előtérbe:

Nagyon paraszt volt itt; idegen a városban, bár sokat járt be oda. Mégiscsak a maga kis falujában volt ő egész ember. Itt más falubeli volt, aki nem élni, hanem nyerni vagy veszteni jön; ezért amint beért a város légkörébe, már összehúzta a szemét, s valami olyan érzés zsongult meg benne, hogy harcra készen kell állania. Ezek a házak is, a széles utca két oldalán úgy megbújnak a palánk mögött a sűrű homályban, mint leselkedők (31).

A tér fikcionalitása a funkcionalitásnak köszönhetően létesül. Az épített környezet idegensége és ismerőssége nem egyszerűen a főhős tudatának analogonja, hanem az általa színre vitt interakciók függvénye. Az otthonosság, amelyet Turi Dani keres, a közvetlenség helyett a jelentésség indirekt módozatai által formálódik meg:

Pedig ez az utca még egész falusias, mintha otthon járna, úgy is hívják, hogy Karai út. Innen befordult a másikra, ahol már nem volt palánk az utca során, hanem a házak véggel, homlokkal álltak ki az utcára, s malteroszlopokkal, vörös téglakockázással volt cifrázva a ház eleje; az ablakok fölé háromszögek voltak rakva, amiknek a mirevalóságát sose találta ki a magyar ész, de a pallér azt mondta: így uras! Amint a Piac utcára ért, szembefordult a nagy útra; a bágyadt égre felrajzolva állt előtte az óriás torony, amely mint szörnyű nagy intőjel áll templom nélkül, s az ősidők népének rengeteg arányú lelkeségére figyelmeztet. A mai sovány lelkű kispolgár város restaurálni sem bírta az ősök monumentális alkotásának maradványát. Az ország jött nagyvégül segítségre, s most fák között áll a helyreállított torony; csipkés új teteje szépen szegi be a csúcsát (31–32).

A történelmi távlatokat önnön változékonyságukban (az építés, renoválás szakszosságában) felmutató momentum úgy állít emléket a közelebbiről ki nem fejtett

magasztos kornak, hogy nem explikálja, miként is képes az idő erre az újraalkotó funkcióra. A létrehozás permanenciája (a befejezhetetlenség felől) áll itt szemben a város és a torony szimbolikájával. Vagyis ismételten a nyelvi megalkotottság fikcionalitása felelős a lokális történelmi emlékezet formálódásáért.

Móricz másik regényének, a *Forró mezők*nek a kezdőmondatai is a helymegjelölés narratív evidenciáit sorolják: „A piac olyan volt, mint egy sivatag, a gömbakácok levelei össze voltak zsugorodva s porral fedve. Minden porba volt temetve, az út, a háztetők, az ablakok, az emberek, minden poros volt, még az ég is.”⁷ Amint azonban a por jelképi értelmezőként közbelép, a narratív teret is alakítani igyekszik:

A Hungária-hotel nyitott ablakaival tüdővészesen lihegve nézett le a piacra. Előtte az ország legrosszabb Kossuth-szobra, vastagon, rövid lábakon s portól szürke mentéjében úgy áll, mint a polgármester hajdúja, aki dobolni akar, de előbb még felemeli a kezét, hogy letörölje a homlokáról az izzadságot. A teraszon a márványasztalok vastag porréteggel voltak letakarva, s a por egyre szitált, a vastag, zsíros levegő forrón jött, s hozta a lágy port (603).

A szereplők és a környezet nemcsak ennek a pornak sajátos bevonó és a látást opálosan megszűrő jellegével azonosulnak, hanem egymás függvényeiként lepleződnek le:

A törzsasztal a Hungária udvarán, a bal sarokban a hosszú asztal. Lugasszerű, zöld kerítéssel van körülveve. Ez egy szent asztal, ahova mindenkinek tilos a belépés, aki nem tartozik a megyéhez.

A hotel udvara zöld asztalokkal van tele, abrosszal csak a fal körüli asztalok vannak letakarva, mert kevés a vendég, s akik bejönnek, azok mind irigykedve néznek a törzsasztal felé, ahol mindig van társaság, de megközelíthetetlen társaság. A megye urai. Vidéki nagybirtokosok, s csupa olyan úr, akinek nek-szusa van hozzájuk.

Most még kevesen ülnek az asztalnál, de mint az óra pontosan érkeznek a törzsvendégek. Idősebb urak kevesen, inkább fiatalok, a megyei aljegyzők, s szolgabírák, ide köt ki a képviselő, ha itthon van, egy-két nyugdíjas bácsi, a volt alispánok közül (606–607).

A preformált tér helyébe azok a markerek lépnek, amelyek által nem leképezni, feltérképezni igyekszik a narrátor a helyszínt, hanem a szereplők funkciói felől tipologizál. Nem tér, de *tér-kép* jön így létre, ahol azok az irányadó pontok tűnnek fel, amelyek az olvasó orientációját segítik. A szereplők ebben a viszonylatban tipizált karakterekké válnak – a szó kétféle (a sematizmust és a mintázatok felrajzolását egyaránt magában foglaló) értelmében is.

⁷ MÓRICZ Zsigmond, *Forró mezők = M. Zs. regényei és elbeszélései*, IV, Budapest, Magyar Helikon, 1963, 603. A továbbiakban a regényből vett idézetek zárójelben szereplő oldalszámai erre a kiadásra vonatkoznak.

Mint történelmi regényt, az *Erdély*-trilógia első darabját a térbeliség sajátos módon strukturálta, hiszen a hazai geopolitikai változások a tündéerkertként felfestett színteret jelképpé emelték a befogadók számára. Nem a Czine Mihály-féle azonosításokra⁸ és a regénysorozat többféle sematikus értelmezési lehetőségeire gondolok, hanem arra a befogadói szituációra, amelybe érkezett a *Tündéerkert* közlése. A szimbolikus kód, amely akár az első kötet kiadása körüli időkben is értelmező vezérfonalként szolgált, a korábbiakban szemléltetett azonosítások és egymásra vetülések analógiáit mutatja fel. Mindemellett már a korabeli kritika is előszeretettel élt a térbeliség adta írói tapasztalatok extrapolációjával: „A típikusan alföldi realista író Erdélybe, a magyar romantika őstalajába vitte, talán a hagyomány, talán a kálvinista beidegzettség, de kétségtelenül legelső sorban az a felismerés, hogy a régi Erdélyből nézve, mint egy kilátó toronyból, jobban megpillanthatja a magyarság sorsát s azokat az erőket, melyek ezt a sorsot meghatározták. És itt érezzük legelőször a költői divináció csodáját: az alföldi író, aki egy-egy kiránduláson ha járt Erdélyben, olyan intenzitással élte át Erdélyt, tájaival és embereivel, egész atmoszférájával, azzal, ami benne korhoz kötött és azzal, ami időtlen, hogy az egész hatalmas trilógián át megszakítatlanul érezzük minden jelenetnek, tájnak, embernek penetránsan erdélyi voltát.”⁹ A kritikus az atmoszférikus hatást a nyelvi és topográfiai mozzanatok egymásra íródásaként látja kialakulni. A hely, amely a fogadtatásban szimbolikussá lett, úgy foglalja magában a történelem kettős (mert húszas évekbeli, illetve 17. századi) tapasztalatát, hogy nemcsak dokumentumok, nyelvállapotok, alakok megidézésével, de a tér hangsúlyozásával él.

A *Tündéerkert* történelmi időtapasztalatát, amelyet filológiai és nyelvállapotbeli imitációkon keresztül vél azonosíthatónak a recepció, térbeli dimenziók is legalább ennyire meghatározzák. A városok, a beutazott terek, a távolságok olyan térképpzettel kapcsolódnak össze, ahol az adott lokáció csak úgy fedhető fel, ha annak valamiféle vektoriális kivetülése is van. A konkrétan ható topológiához ekképp a már korábban is tapasztalt tipologizálás közvetítette sémák és mintázatok elvont struktúrája teremt alapot, vagyis a móríci epika történelem- és tértapasztalata nem annyira mimetikus, mint inkább poétikai keretben méri fel saját határait. Ahogy Schöpflin Aladár már figyelmeztetett rá: „Nem romantikus ragyogású tájképekben, inkább kevés vonással megrajzolva a zord tájak, zúgó erdők, elpusztított, újra kivirágzó mezők, a hegyeken büszke várak, a völgyekben nyomorult parasztkalyibák, itt-ott egy-egy kőfallal kerített város [...]. Egy feledhetetlen alföldi jelenet: tiszaparti marhapásztorok, durva, elvadult, tudatlanság szennyében élő emberek, roppant marhacsordát hajtanak át a Tisza áradásán. Félelmes képe ez egy megkínzott, életformáiban századokkal hátravetett országnak, zivatáros időkben felbomlott társadalomnak. Egy-egy pillanatra, ellentétül, felvillan a bécsi császár spanyolos előkelőségű városa és a Thurzók bittsei kastélyának mérhetetlen gazdagságon épült választékossága. Egy ilyen erkölcsi megromlott, műveltségben visszaesett

⁸ CZINE Mihály, *Mórícz Zsigmond*, Budapest, Gondolat, 1979, 124–126.

⁹ SCHÖPFLIN Aladár, *Erdély*, Nyugat, 1935/2, 90.

társadalomban kell Bethlennek rendet, erkölcsöt, a hazáért való áldozatosságot teremtenie. Móricz mesterműve, hogy meg tudja mutatni ennek a zordon életnek a komor szépségét is, a magyar fajta bomlásában is megmutatkozó erejét.”¹⁰

A Bethlen Gábort bemutató részletében a belső és külső környezet, illetve a pusztulás és feldúltság kerül egymással viszonyba:

Bethlen komoran, sőt szomorúan, lehajtott fővel járkált a szomorú utcákon. A város belsejében már nemigen látszott a török dúlások nyoma, a templomot, a palotákat már mind rendbeszedték, de itt kint, a várfal felé sok volt az égett ház. Némely helyen ötven-hatvan puszta udvar volt, kormos gerendák, amelyek évek óta úgy állottak, s lakatlan udvarok, aztán egy-egy hirtelen épült faház...¹¹

Nemcsak kint és bent kódolása, de az inntól következő ínség hiányjelentései is szerephez jutnak. A lepusztult város olyan tér, amelyben infernális jelenségek kapnak helyet, amelyből a leendő fejedelem (ki épp e pusztulást észleli) éppenséggel tündérkertet nem képes létrehozni. Amit és ahogyan tapasztal (a narráció és a szabad függő beszéd közvetítései alapján), az nem mimetikus, hanem mitikus keretben jelenik meg számára, és a mítosznak épp a poétikai konstrukciója az, ami nem engedi, hogy a mégoly alapos topográfia ellenére is a tények fikcionális felülírásával szembesüljön az olvasó – legalábbis ebben lelve örömét.

A móríci epika terei persze nem homogének, merész volna néhány kiragadott példa segítségével általánosságokat megfogalmazni az író életművére vonatkozóan. Annyi azonban körvonalazódhatott eme hevenyészett kísérlet során is, hogy a regény terei nem izomorfak a megjeleníthető valósággal, az ábrázolás helyett sokszor a formaadás nyelvi lehetőségei azok, amelyek a formátlan közeget térré kapcsolják össze. A történelemmel kritikus és játékos viszonyba rendeződő irodalmi alkotások közé az -trilógia is odakapcsolható, főképp, mert a poétikai újrendezést belépteti a tényszerűség követésének igénye mellé: „Móricz regénye éppen azért lehet az effajta regényekkel együttolvasható, mert felfedezhető benne, hogy a történelmi kort az egykori nyelven (sőt, nyelveken) keresztül igyekezett megteremteni, sőt, a történelmi regényt fogta föl.”¹² A történelmi regény megalapozható a történelmi hitelesség sajátosan metrikus igényével, amely a kódolásban és a digitális összemérhetőségben gyökerező tudománytapasztalat előfeltevéseivel konvergál, de épp az ez alól kibúvó, ennek ellenszegülő példák azok, amelyek a szándékkal ellentétben az irodalom tér- és időkonfigurációit olyan mozzanatokkal gazdagítják, amelyek a régi kérdéseket új válaszlehetőségekkel szembesíthetik.

¹⁰ Uo., 94.

¹¹ MÓRICZ Zsigmond, *Tündérkert = M. Zs. regények és elbeszélések*, III, Budapest, Magyar Helikon, 1963, 50.

¹² SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2013, 279.